

“93 Harbi” Sırasında İngilizler ve Araplar

Adil Baktaya

Istanbul University

Özet:

“93 Harbi” olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Büyük Güçler arasındaki pazarlıkların “Akdeniz’deki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere’nin Kıbrıs’ın kendisine devredilmesi karşılığında Osmanlı Devleti’ne diplomatik destek ve askeri yardım garantisi sunması ve böylece Osmanlı Devleti’nin dağılmaktan kurtulması” şeklinde özetlenebilecek yönelimi Doğu Akdeniz’de yaşayan Araplar açısından önceden tahmin edilmemekteydi. Kuzeyden ilerleyen Rusya’ya karşı İngiltere’nin Doğu’da bir üs elde etmek isteyebileceği tahmin edilebilirdi. Ancak hem Osmanlı Devleti’ne yönelik İngiliz dış politikasındaki bölünme ve belirsizlik hem de bununla bağlantılı olarak alınacak üs ile ilgili kararsızlık, çökmesi beklenen İmparatorluğun çeşitli yerlerinde korku yaratmıştı. Suriye’nin de gelişmelere bağlı olarak işgal edilmesi muhtemeldi. Suriye’deki en yetkili İngiliz diplomatı hükümetine Suriye’nin işgal edilmesini önermekteydi. Bölgedeki İngiliz diplomatların iddiası Arapların İngiltere tarafından işgal edilmeyi tercih ettiğiydi. Osmanlı Devleti’nde karşılaşılan uluslararası ve mali sorunlar nedeniyle isyana elverişli bir zemin vardı. Ancak bu verimli zemin bölgedeki İngiliz diplomatlarla kimi Arap ileri gelenleri tarafından farklı yorumlanmıştı. Arapların işgal edilecekleri korkusuyla bağımsız bir Arap devleti kurma projesi, Kıbrıs’ın devredilmesi yoluyla iki ülke arasında anlaşma sağlanması sonucunda işlerlik kazanmadı. Bu makale, hakkında daha önce çok az araştırma yapılmış olan bu bağımsızlık hareketi girişimini ve bu projenin gündeme geldiği uluslararası ortam ile Suriye’nin içinde bulunduğu koşulları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: 19.yüzyıl, Osmanlı-Rus Savaşı, Suriye, İngiltere, Rusya, Kıbrıs, Arapçılık.

Abstract:

After the Ottoman-Russian War of 1877-78 (commonly known as “93 Harbi” in Ottoman historiography) Britain entered into an agreement with the Ottoman Empire to protect her interests in the Mediterranean, by which she took political control over Cyprus and in return guaranteed diplomatic and military support to prevent the disintegration of the Ottoman Empire. This consequence of the war was, of course, unexpected by the Arab people in the Syrian region. At the same time the British Consul-General in Syria was secretly sending letters to His Majesty’s Government recommending the occupation of Syria. According to him

the occupation of Syria would be very easy and the Syrian people were ready to support this step. Arab people were equally anxious about the Ottoman Empire's and their own fate. This fear prompted them to pursue independence. With the threat of invasion looming, they hoped to form a coalition that would bring about the creation of an independent Arab state. However, this hope was not realized due to the results of the Berlin Congress and the annexation of Cyprus by Britain. This paper looks at the Arab response to British foreign policy during the Ottoman-Russian War, which regrettably has been neglected by most mainstream academic research.

Keywords: 19th century, Ottoman-Russian war, Syria, England, Russia, Cyprus, Arabism.

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Mısır krizinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmanın eşiğine geldiği ikinci büyük krizdir. 19.yy'ın ilk çeyreğini takiben yavaş yavaş şekillenip büyüyen Mısır krizi çeşitli ödünler karşılığında İngiltere'nin desteği alınarak atlatılmıştı. İkinci kriz, yani "93 Harbi" birincisinden daha tehlikeliydi. Yine İmparatorluğun dağılacağı endişesi hakimdi, ama ilkinden farklı olarak bu sefer Büyük Güçler bu yeni duruma bir şekilde uyum sağlamaya hazırlanıyor gibiydiler. Kırım Savaşında Osmanlı Devleti'nin yanında olan Avrupa'nın büyük güçleri bu sefer yoktu; hatta tam tersine bu sefer Rusya, bütün bir Avrupa adına hareket ettiğini ilan edebiliyordu.¹

Osmanlı Devleti her ne kadar büyük kayıplar verse de savaş sonrasında yapılan ve son derece ağır koşullar içeren Ayastefanos Antlaşmasının kendi lehine hafifletilmesi niteliğindeki Berlin Kongresinden çokmeden çıkabildi; Balkanlarda büyük toprak ve nüfuz kaybederken tehlike altında olan Asya'daki vilayetlerini korumayı başardı.

"93 Harbi" sonrasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ilişkin dış politikasının önemli bir değişikliğe uğradığı, Hindistan yolunun güvenliğinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması yoluyla değil de stratejik öneme sahip noktaların üs olarak ele geçirilmesi yoluyla sağlanmasının tercih edildiği bilinmektedir.² Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmeye zorlanması bu politika değişimi kararıyla uyumluydu; ancak söz konusu dönemde İngiliz dış politikasının alacağı bu istikamet, Suriye'de³ yaşamakta olan Araplar için – doğal olarak – açık değildi. Sonucu önceden az çok belli olan savaş daha sürerken İngiltere'nin, kendisinin aleyhine değişmiş olan dengeyi bir şekilde telafi etmeye çalışacağı, Kuzey'den ilerleyen Rusya'ya karşı daha doğuda bir

üs elde etmek isteyeceği tahmin edilebilirdi. Bu üsün Suriye olma ihtimali ya da başka bir takım pazarlıklar sonucunda Suriye'nin İngiltere ya da bir başka Avrupalı güç tarafından işgal edilme ihtimali, bölgede buna karşı yerel bir insiyatifin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada ele alınacak olan söz konusu bu yerel insiyatif, Arap siyasi uyanışının ilk örneği olarak nitelendirilebilir.⁴

İngiltere'nin Berlin Kongresi öncesindeki üs arayışına dair eldeki bilgiler ve Suriye'deki İngiliz elçisinin Londra'ya gönderdiği, yine aşağıda etraflıca ele alınacak olan Suriye'yi işgal önerisi, bu seçeneğin pek makul bulunmasa da akla geldiğini ya da en azından Suriyeliler boş yere endişe etmişlerse bile bu konuda vilayetlerindeki en yetkili İngiliz diplomatın yaptığından daha yanlış hesap yapmadıklarını göstermektedir. Öte yandan Suriye'deki elçisinin işgal teklifini dikkate almayan İngiliz hükümetinin diğer seçeneklere de iltifat etmeyerek Kıbrıs'ı tercih etmesinin kısa bir süre sonra İngiliz basını ve politika çevrelerinde bir fiyasko olarak değerlendirildiğini ve İngiliz hükümetinin de yanlış hesap yapmakla itham edildiğini de belirtmek gerekir.

I. İngiliz- Rus Nüfuz Mücadelesi ve İngiltere'nin Arap Vilayetleriyle İlgili Endişeleri

a.İngiliz-Rus Mücadelesinde Arap Vilayetleri

İngiltere her ne kadar İstanbul'un halihazırdaki statüsüne saygılı olacağına ve Mısır ile Süveyş Kanalını tehdit edebilecek bir harekete girişmeyeceğine dair Rusya'dan savaş öncesinde söz almışsa da, Rus birlikleri Osmanlı sınırını geçer geçmez (28 Nisan 1877) İngiliz Hükümeti İstihkam Genel Müfettişi J. L. Simmons'u ülkenin ihtiyaç duyduğu bir ikmal üssünün nerede kurulabileceğini incelemekle görevlendirmişti.⁵

Son elli yılın gelişmeleri İngiltere ve Rusya'nın birbirlerinin asıl rakipleri olduğunu göstermişti. İngiliz yönetiminin bu konudaki genel görüşünü – belki kabineye kıyasla daha yüksek bir hassasiyetle – temsil eden Kraliçe Victoria'nın ifadesiyle asıl mesele “Türkiye'ye destek verip vermeme değil; dünyada İngilizlerin mi yoksa Rusların mı üstünlüğe sahip olacağı meselesi'ydi.⁶

İngiltere'yi endişelendiren ve halihazırdaki çıkarlarını korumak – mümkünse de nüfuzunu genişletmek – için harekete geçiren Rus yayılmacılığı 19.yüzyılın ikinci yarısının başlarında hız kazanmıştı.

Bununla birlikte İngiltere 19.yüzyılın ilk yarısında da kendisinin nüfuz bölgesinden binlerce millik düzlük, çöl ve dağlarla ayrılan uzaktaki Rus tehlikesinden endişe etmiş ve ABD yayılcılığına göstermediği ilgiyi Rus yayılcılığına göstermişti. *Foreign Office, War Office, India Office* ve Hindistan hükümeti sürekli olarak Rus faaliyetlerini gözlemiş, Rusya'nın muhtemel hareketleri ve askeri potansiyeli hakkında bilgi alışverişinde bulunmuş ve ortak eylem planları üzerinde durmaksızın çalışmışlardır.⁷

Daha yüzyılın ilk çeyreğinde İran-Rus (1826-8) ve Osmanlı-Rus (1828-9) savaşları Rusya'nın Kafkaslardan Dicle ve Fırat'a doğru genişleme niyetinin işareti olarak görülmüştü. Ermenilerle Suriye Hıristiyanlarının haklarını korumak bu bölgede nüfuzunu artırmanın bahanesi olabilirdi.⁸ Orta Asya'da ise Rusya, Kırım Savaşının ertesinde iki ayrı istikamette yayılmaya başlamıştı. Birinci istikamet Orenberg'ten başlıyordu ve Kabil'e doğru ilerliyordu. 1864'te Çimkent, 1865'te Taşkent, 1866'da Hokand ile Buhara ve 1868'de Semerkant işgal edildi. Bu işgallerle birlikte Rusya'nın nüfuzu Afgan Türkistanına dayanmıştı. İkinci istikamet Hazar Denizinden başlayarak İran sınırları yakınındaki Herat'a doğru ilerliyordu. Hive 1873'te alınmış, 1884'te Merv'in alınması Rusya'nın bu ikinci yayılma istikametini doğrulamıştı.⁹

Rus yayılcılığının İngilizler açısından endişe verici bu geçmişine ek olarak savaşın kısa bir süre öncesinde Mısır'da görülen bazı gelişmeler de bir kaç farklı açıdan İngilizlerin Rus tehdidi algılamasını şiddetlendirmiş, Akdeniz'de egemenlik ve Hindistan yolunun güvenliği ile ilgili endişelerini artırmıştı.

Mısır'daki İsmail yönetiminin (1863-1879) hedefi Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanmanın ötesine geçmekteydi. İsmail, komşu topraklara doğru genişleyip Osmanlı İmparatorluğu'yla da rekabet ederek Mısır'ı modern emperyal bir güce dönüştürmek amacındaydı. Süveyş Kanalının açılması bu arzuyu gerçekleştirecek projenin bir parçasıydı.¹⁰ İsmail hızla, bu amaca ulaşmak için yapılması gerektiğini düşündüğü bütün düzenlemeleri yapmaya girişmiş, idari, hukuki ve askeri sistem, sanayi ve tarım, altyapı ve eğitim elden geçirilmiş, hatta meclis benzeri bir kurum oluşturulmuştu; yabancı tüccar ve yatırımcılar davet edilmiş, Mısır ordusunu yeniden organize etmek üzere Amerikalı subaylar görevlendirilmişti. İsmail döneminde Mısır'daki yabancıların sayısının bir kaç on binden yüz bin civarına kadar arttığı ve İsmail'in çevresinin başta Avrupa taraftarı eğilimleriyle bilinen meşhur Ermeni

Nubar Paşa olmak üzere Hıristiyan danışmanlarla dolduğu görülmekteydi. Bu gelişmeler sürerken İsmail iftiharla “Mısır artık Afrika’da değildir, Avrupa’dadır” diyordu.¹¹

1870’lerin ortalarında Mısır geniş bir imparatorluğa dönüşmek yolundaydı. Akdeniz’den Viktorya Gölünün kuzeyine, Hint okyanusundan Libya çöllerine kadar uzanan bir bölge Mısır’ın kontrolü altına girmişti. Ancak Mısır’ın gözü yalnızca Afrika’daki topraklarda değildi. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılara karşı bir Arap-Slav isyanının örgütlenmesinin Mısır’ın Osmanlı topraklarına doğru genişlemesinin kapısını açabileceği fikri İsmail tarafından cazip bulunmuştu. 1869 yılında Hidiv İsmail ile Rus hükümetindeki Panislavist hizipten olduğu bilinen İstanbul’daki Rus büyükelçisi Nikolai Ignatiev bir Arap-Slav isyanını Rusya, Mısır ve Karadağ’ın destekleyeceği konusunda sözlü bir anlaşmaya varmışlardı. Bir yıl sonra ise Rusya ile Mısır’ın bir Arap-Güney Slav isyanını askeri olarak destekleyecekleri konusunda bir taslak antlaşma hazırlandı. Buna göre bir Osmanlı-Rus savaşı söz konusu olduğunda Mısır tarafsız kalacaktı. 1875 yılında yine Panislavist olduğu bilinen General Rostislav Fadeyev ülkeyi Osmanlılara karşı girişilecek savaşa hazırlamak üzere Mısır’a gelmişti. Ancak Balkan barutfıçısı ateş aldığı anda İsmail, Ignatiev’in isteklerini duymazdan geldi, hatta 1877’ye gelinip Osmanlı-Rus savaşı patlak verdiğinde padişaha 30.000 asker gönderdi. Hidiv İsmail’in bu ani dönüşü yapmasının tek değilse de belki de en önemli sebebi Ignatiev’le aralarındaki görüşmelerin dışarı sızmış olması ve sonuçta kendisinin ortak bir İngiliz-Fransız ultimatomuyla yüzyüze gelmesiydi.¹²

Rusya’nın Arapları Mısır liderliğinde isyana teşvik etme ihtimali dışında doğrudan doğruya Anadolu, Irak ya da Suriye’deki halkları kıskırtması da muhtemeldi.¹³ Her ne şekilde olursa olsun Mezopotamya ve Suriye’de Rusya’nın nüfuzunu artırması kabul edilemezdi. 1878’de Dışişleri Bakanı Salisbury İstanbul’daki Büyükelçisi A. H. Layard’a “Suriye ve Mezopotamya’da Rus nüfuzu bizim için çok ciddi bir sıkıntı olacak ve kuşkusuz Bağdat-Bombay bağlantısı nedeniyle bizim Hindistan’daki konumumuzu güçleştirecektir” diye yazıyordu. Bu kaygı Malta’ya ek olarak Kıbrıs gibi daha yakın bir üssün el altında bulundurulmasının “kesinlikle ve vazgeçilemez biçimde gerekli” görülmesinin sebeplerinden biri olmuştu.¹⁴ Böylece İngiltere Rusya’yı da denetim altında tutmuş olacak ve Anadolu ve Suriye’yi kontrol edebilecekti. Disraeli’nin ifadesiyle “Kıbrıs Batı Asya’nın anahtarı”ydı.¹⁵

Diğer yandan İngiltere bu manevrayla Osmanlı'nın koruyucusu sıfatını alarak Hindistan'daki elli milyon Müslüman arasında prestij de kazanacaktı.¹⁶

b. İngiliz Dış Politikasında Belirsizlik ve Bölünme

“93 Harbi” sırasında İngiltere'nin hangi adımı atacağı konusunda bir belirsizlik bulunmaktaydı. Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin istifa edip yerine Salisbury'nin geldiği 1878'in Mart ayının sonuna kadar süren bu belirsizlik İngiliz dış politikasının bir krizde olmasından kaynaklanmaktaydı.

Rusya 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçtiğinde büyük bir ustalık göstererek İngiltere'yi müdahalede bulunmaktan alıkoyabilmişti. İngiltere'de kabine ve kamuoyu Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı konusunda bölünmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülecek politika ile ilgili olarak Başbakan Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli) ile Dışişleri Bakanı Derby arasındaki bölünme bu konuyla ilgili İngiliz dış politikasını felç etmişti. Taraflardan biri olan Disraeli Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında bir zafer kazanmasını engellemek istiyor ve bu amaçla Gelibolu yarımadasına İngiliz birliklerinin yerleştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Böylece hem Osmanlı Devleti korunacak hem de donanmaya İstanbul'a – ve bu arada Rusya'nın hem en zengin bölgesi hem de saldırı açısından zayıf karnı niteliğinde olan Ukrayna'ya – erişim olanağı sağlanmış olacaktı. Ancak kabine bu öneriye muhalefet etti.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin kaderini ilgilendiren İngiliz politikasındaki bölünmenin diğer tarafını oluşturan Lord Derby ise İngiltere'nin geleneksel tavrı olan tarafsızlığın savunuculuğunu yapmakta ve güç kullanmaya karşı çıkmaktaydı. Bu görüş ayrılığı Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni bozguna uğratmasına kadar İngiltere'nin bir müdahalede bulunmasını engelledi. Sonuçta Rusya'nın İngiltere'nin müdahale etmeyeceğine inanmasına ve müdahale ettiğinde de daha hiddetli tepki göstermesine sebep oldu.¹⁸

Disraeli'yi aktif müdahaleden alıkoyan koşullardan biri kabinedeki bölünme ise diğeri de kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki isyanları kanlı bir şekilde bastırmasından doğan tepkisiydi. İngiliz kamuoyunun Türklerin bu kadar aleyhine olması biraz da Rus propagandasının başarısıydı. Zira Güney Avrupa'daki gelişmelerle ilgili Batı'ya ulaşan haberlerin önemli bir kısmının kaynağı Rus ajanlarıydı.

Rusya İstanbul'da iyi örgütlenmiş ve iyi finanse edilen bir propaganda makinesi kurmuştu ve İngiltere bu kampanyanın ana hedefiydi.¹⁹

Savaşın seyri İngiltere'yi aktif bir şekilde harekete geçmekten alıkoyan bu her iki faktörü de ortadan kaldırdı. Osmanlı kuvvetlerinin Plevne'deki şaşkınlık ve hayranlık uyandıran direnişi kamuoyundaki Osmanlı imajını birdenbire olumlu istikamette değiştirmiş; yaklaşık altı aylık uzun bir direnişin ardından Plevne'nin düşüşü ise Rus tehlikesini daha da somutlaştırmış, böylece aktif direnişi savunan Disraeli'nin elini güçlendirmişti. Rusya artık önlem alınması kaçınılmaz olan bir noktadaydı ve İngiltere açısından Osmanlı Devleti hala savunulmaya degecek kadar canlı ve ayakta idi.²⁰

II. Savaş Sırasında Suriye

a. Bölgedeki İngiliz Diplomatlarının Değerlendirmeleri

İngiltere'nin Rus ilerlemesine karşı uygun üs arayışı, Disraeli'nin savunduğu aktif direniş politikası kabine içindeki mücadeleyi kazanmadan önce, hatta yukarıda değinildiği gibi daha Rus askerleri Osmanlı sınırını geçtiğinde başlamıştı. Uygun bir üssün neresi olabileceğiyle ilgili bir rapor yazmakla görevlendirilen İstihkam Genel Müfettişi Simmons yaptığı inceleme sonucunda ilk elde Kıbrıs, Rodos ve Girit seçeneklerini elemiş, Skarpanto ve Syrmi üzerinde durmuştu. Bununla ilgili bir araştırma yapmak üzere bir subay göndermiş, sonradan Stampalia'da karar kılmıştı. Bu tartışmalar sırasında Simmons İskenderun'un soruşturulması için bir uzman gönderilmesini de önermişti, ancak bu adım atılmamış, sonuçta Stampalia tercihi belirginleşmişti.²¹

Savaş Bakanı Gathorne-Hardy'nin Simmons'la 2 Mart 1878'de yaptığı bir görüşmede İskenderun'la ilgili fikrini sorduğu bilinmektedir. Simmons'un görüşünün alındığı bir başka görüşmede İzmir, İskenderun ve Midilli'nin adı geçmiş ya da İran Körfezi'nin başında bir noktanın alınabileceği olabileceği konuşulmuştu.²² İstanbul'daki Büyükelçi Layard ise hükümetine Mezopotamya'da üs kurulmasını önermekteydi.²³

Sonuçta "27 Mart'ta Disraeli'nin kafasında Hindistan yolunun güvenliği için Kıbrıs ve İskenderun'un alınması seçeneği olgunlaşmıştı. Bunun için gerçek bir stratejisi ya da İskenderun'la ilgili ayrıntılı bir bilgisi yoktu."²⁴ Buna karşın yine de Kıbrıs'ın 10 Mayıs'ın biraz öncesinden daha önce kararlaştırıldığına dair elde bir kanıt bulunmamaktadır.²⁵ Demek ki Halep'in ve Şam'ın limanı ve Fırat

vadisinden aşağı inşa edilmesi düşünülen demiryolunun son durağı olması gibi ek avantajlar taşıması itibarıyla İskenderun'un işgali Kıbrıs Konvansiyonunun imzalandığı 4 Temmuz 1878 tarihinin iki aydan daha kısa bir süre öncesine kadar Disraeli'nin gündemindeydi.

Öte yandan konuya salt Suriye açısından bakıldığında daha farklı bir pazarlık sonucunda Suriye'nin başka bir ülke tarafından işgal edilmesi de muhtemeldi. Örneğin Bismarck için Doğu Sorunundaki anlaşmazlığın çözümü Yakın Doğu'da çıkarı olan her büyük ülkenin Osmanlı Devleti'nin bir parçasını almasıydı. İngiltere, Mısır ile Ege Denizi'ndeki bazı Osmanlı adalarını, Fransa ise tazminat olarak Suriye'yi alabilirdi.²⁶

Londra'da Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve İngiltere'nin aleyhine olan yeni durumu dengelemek için Osmanlı Devleti'nden uygun bir yerin alınması ve üs yapılması tartışılırken Suriye'nin işgal edilmesi, beraberinde Fransa'nın düşmanlığını getireceğinden, makul olmayan bir seçenek olarak görülmüş olmalıydı. Nitekim Disraeli'nin sunduğu ve Fransa'nın İskenderun'un işgaline gösterebileceği muhtemel tepkiyi hesaba katmayan, aceleye gelmiş – Levant'ta iki yerin (Kıbrıs ve İskenderun'un) alınması – önerisi destek bulmamıştı.²⁷

Oysa Suriye'deki İngiliz başkonsolosu bunu gayet muhtemel görmekteydi ve hükümetine kendi görev yerinin işgal edilmesini teklif etmekteydi. 1878'in Mart'ında Suriye'de halkın devlete karşı ayaklandığı ve Mısır'a ilhak olma yanlısı gösteriler düzenlendiği yolunda Avrupa gazetelerinde çıkan haberler ve ortalıkta dolaşan söylentiler üzerine Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosu J.Jackson Eldridge Londra'ya bilgi vermiş ve böylesi herhangi bir ayaklanma ya da gösteri olmadığını bildirmişti. Ancak Eldridge ayrıca, Arapların Türklerden çok hoşnutsuz olduklarını, öyle ki sözü edilen memnuniyetsizlik herhangi bir başarı umuduyla bir ayaklanmaya dönüştürülebilirse, hele de bir dış yardım umudu varsa, yerli Müslümanların hükümete açıkça cephe almakta tereddüt etmeyeceklerini rapor etmekteydi. Buna göre Suriye'de Araplar yabancı bir işgal ordusunu (bu gittikçe büyümekte olan halihazırdaki memnuniyetsizlikten yararlanma niyetinde olan herhangi bir güç olabilirdi) büyük bir memnuniyetle kurtarıcıları olarak karşılayacaklardır.²⁸

Eldridge Mısır'a ilhak olma arzusuyla ilgili olarak ise bu eğilimin Mısır hükümeti ajanları tarafından teşvik edildiğini tahmin ettiğini yazmaktadır. Ancak 1875'in sonlarında Hidivin Süveyş Kanalı

Şirketindeki hisselerinin İngiliz Hükümeti tarafından satın alınmasıyla birlikte Suriye halkının ‘İngiltere nihayetinde Mısır’ı işgal edecek ya da Mısır üzerindeki nüfuzunu artıracak’ şeklinde bir beklentiye girdiğini ve bunun da ilhak olma arzusunu yaygınlaştırdığını belirtmektedir.²⁹

15 gün sonra bu kez kendi inisiyatifi ile Dışişleri Bakanı Lord Derby’ye bir mektup yazan Eldridge’e göre durum son 10-15 gün içinde çok değişmişti; Suriye’nin İngiltere tarafından işgal edileceği söylentileri her sınıftan insan tarafından tartışılmaktaydı. Durum böylesi bir işgalin lehineydi. Suriyeliler İngiltere tarafından işgal edilmek istiyorlardı. Özellikle Müslümanlar arasında olmak üzere bu istek her kesimde çok yaygındı ve kendisine kalırsa böylesi bir adımı atmak gerekli olursa, her ne kadar Türk yetkilileri adet yerini bulsun diye bir direnç gösterisinde bulunabilirse de, işgal ciddi bir zorlukla, hatta bölge sakinlerinin kısmı de olsa herhangi bir muhalefetiyle dahi karşılaşmayacaktı.

İşgale karşı gelecek harici bir düşman olmadığından başlıca önemli yerleri tutmaya ve ülkede asayiş sürdürmeye yetecek bir askeri güç kâfi gelecek ve yardımcı kuvvetler oluşturmak arzu edilirse, Britanya bayrağı altında hizmet etmek üzere hatırı sayılır sayıda gönüllü hazır bulunacaktı. Eldridge bu sözlerinin ardından Suriye’deki hangi kesimden kaç asker alınabileceğini ayrıntılı olarak saymakta ve eğer akıllıca bir asker alımı yürütülürse çok kısa bir zamanda Suriye’nin çeşitli kabilelerinden 20.000 kişilik bir kuvvet teşkil edilebileceğini belirtmekteydi.

Eldridge aslında bunları yazmakla görevinin sınırlarını aşıyordu. Çünkü kendisi görüşlerini İstanbul’daki amirine, yani Büyükelçiye yazmalı, Dışişleri Bakanıyla temas, Büyükelçi vasıtasıyla kurulmalıydı. Ancak kendisinin değişikle “aşırı coşkunuğu” “kamu hizmetine olan bağlılığından” kaynaklanıyordu.³⁰

İngiliz hükümetinin Kıbrıs konusunda karara varıp Osmanlı Devleti’yle anlaşma imzalamasından sonra da Eldridge Suriyelilerin işgal edilme arzularını iletmeye devam etti. Buna göre Manş Filosunun Kıbrıs’a ulaştığı haberi başta ilgi uyandırmamıştı. Ancak Adanın yönetiminin İngiltere’nin eline geçeceği haberi doğrulandığında Beyrut’u büyük bir heyecan sardı. Özellikle Hıristiyanlar bu kadar yakında bir İngiliz yönetiminin bulunmasından büyük memnuniyet duydular. Çünkü bunun Suriye’yi etkilemesi kaçınılmazdı. Ancak işgal Suriye’yi kapsamadığından memnuniyete bir de teessüf eşlik etmekteydi. Birkaç gün sonraki bir raporunda Eldridge Beyrut’taki memnuniyetin ve teessüfün Şam’da ve Suriye’nin diğer kısımlarında da olduğunu,

Hıristiyanlar arasında daha çok olmakla birlikte Müslümanlar arasında da olduğunu belirtmektedir. Nihayet Eldridge Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesinin Beyrut'lu kapitalistler tarafından bir fırsat olarak görüldüğünü ve bunlardan bazılarının toprak satın almak üzere Kıbrıs'a gittiğini ya da adamlarını gönderdiğini rapor etmektedir. Örneğin rapora göre Suriye'de oturan bir Kıbrıslının 6.000 franklık ev ve bahçesi İngiliz işgali dedikodularıyla birlikte 25.000 frank etmeye başlamış, dedikodular doğru çıkınca iki üç gün içinde mal varlığının değeri 120.000 frank'a fırlamıştı.³¹

b. Savaş Öncesinde Halkın İçinde Bulunduğu Durum

Eldridge Suriye halkının memnuniyetsizliğini ve arayış içinde olduğunu rapor ederken ve Suriye'nin işgal edilmesi konusunda kendi değişimiyle "aşırı coşkunluğa" kapılırken belki böylece kendi kariyeri için parlak bir fırsatı da hazır etmeye çalışıyordu; ama Suriye'deki halkın memnuniyetsizliği açısından bakıldığında söyledikleri aslında gerçeği yansıtıyordu. Ancak Suriye halkının bu dönemde içinde bulunduğu koşullara biraz yakından bakıldığında bu koşulların yabancı bir işgale onay vermekten başka, bir isyan ya da bağımsızlık hareketi girişiminin örgütlenmesi için de son derece verimli olduğu görülecektir.

1873 ve 1874'te İmparatorlukta tarım krizleri yaşanmış, 1875'te hazine krizi ortaya çıkmış, Yemen'de aşiretlere karşı yürütülen uzun süreli savaş (1871-1873) yeni mali yükler getirmiş ve aynı yıl, başka zaman ortaya çıkırsa bu kadar etkili olamayacak olan bir isyan – Hersek İsyanı – İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu daha da güçleştirmişti.³²

1876'da bazı gözlemciler Suriyelilerin Osmanlı Devleti'nin bıçak sırtında olduğunu düşündüklerini yazmaktaydı. Bu gözlemcilere göre bütün Suriyeliler Büyük Güçler arasındaki ciddi yanlış anlamalar ya da karışıklıklar sonucunda ortaya çıkabilecek ve bütün 'medenî dünya'yı içine alabilecek olan felaketli bir savaşın Suriye için ne tür sonuçlar doğurabileceğini korkuyla tahmin etmeye çalışıyorlardı.³³ 1876'da Suriye'de çok kötümser bir hava esmektedir. Bilindiği gibi 'Üç Padişahlı Yıl' olarak bilinen 1876 yılında peş peşe padişahlar değişmiş, Osmanlı tahtındaki bu ani değişimler Suriye'de 'Osmanlı Devleti'nin sonu geldi' şeklinde dedikodular çıkmasına yetmişti.³⁴

Müslüman Arapların yönetimden hoşnutsuzluklarını besleyen koşullar arasında belki de en önemlisi asker verme yoluyla yakınlarını

kaybetmeleriydi. 1876 Sırp isyanı sırasında Halep'ten redif (yedek askerler) toplama sahnesi Müslümanların bu konudaki hissiyatları hakkında bilgi vermektedir. Halep'teki konsolos gördüklerini şöyle aktarıyordu:

Askerler ve görevliler Türkiye'nin kazanması imkansız olduğu için geri dönmeyi ümit etmemeleri gerektiğini duymuşlardı. Şehir dışına doğru giden yolda, yüzlerce kadın ve çocuk ağlayarak kısa bir süre askerlere refakat ederken bu sahneye şahit olan birkaç Avrupalı da redif askerlerinden geri kalan yoksul ailelerin iâşesiyle ilgili başvuru topluyorlardı; kırkın üzerinde asker Halep'e geri dönme ümidi içinde olmadıklarından ve ailelerine bırakacak paraları da olmadığından kadının önünde eşlerinden boşanmalarının kabulünü istediler. Müslümanlara göre böylece kadınlar kendilerine ve çocuklarına bakabilecek biriyle evlenmeye hak sahibi olacaktı. Kimi askerler götürülmek için kendilerini sakatladı. Bir görevlinin genç kardeşi [...] abisinin redif askerleri arasında olduğunu görünce geri dönüp kendi boğazını kesti. Elli civarında askerin yolda kaçtıkları söylendi ve onları bulmak için polis güçleri bölgeyi baştanbaşa taradı. Bu olaydaki en kötü şey bence Halep'in Müslüman nüfusunun hemen hepsinin tamamen Arap ırkından oluşu ve şimdiye kadar Türk yönetimine karşı hiç bu kadar dolmamış olmaları, bu türden duygulanımların ifadesi için bir fırsat doğmuş olmasıydı. Böylece, saflar arasında kocasından kendi isteği dışında ayrı düşürülmüş bir kadın Sultan'ın başına lanetler okuyor ve kalabalık içinde destek buluyordu.³⁵

Yukarıdaki olayın vuku bulduğu 1876 yılı zorluklarla dolu olmasına rağmen memnuniyetsizlik henüz her yerde zirveye ulaşmamış, Haleplilerin taşıdığı ruh hali henüz bütün Suriye'yi sarmamış, böylece asker alma pek çok yerde bu kadar tepki almamıştı.³⁶ Ama Osmanlı-Rus Savaşının son günlerinde İngiltere'nin Beyrut başkonsolosu Hama'da, Beyrut'ta, Trablus'ta Cebel'de, Suriye'nin her yerinde halkın askerden kaçabilmek için akla gelebilecek her türlü hileyi yaptığını, kimi yerlerde ayaklandığını rapor ediyordu. Artık bu tür memnuniyetsizlikler Suriye'nin her yerinde görülmüyordu. Çünkü savaş çok fazla can ve mal

kaybına neden olmaktadır.³⁷ Örneğin Lübnan hukuki statüsü nedeniyle asker vermek zorunda olmayan bir bölge olduğundan hükümet burada bir gönüllü kampanyası düzenlemeyi kararlaştırmış, tahminlerin de üzerinde bir kayıtsızlık görülmüş, kampanya sonucunda tek bir kişi bile gönüllü olmaya ikna edilememiştir.³⁸

Müslümanların içinde buldukları güçlük savaş dışında sebeplerden de kaynaklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimindeki başarısızlıkları bunların başında gelmekteydi. Farklı cemaatlere bakıldığında İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan en çok zarar görenler yoksul Müslümanlardı. Diğer cemaat üyeleri şöyle ya da böyle güçlü bir ülkeden destek ister ve alırlarken Müslüman köylüler başvurabilecekleri güvenilir bir makam bulamıyorlardı.

Suriyelilerin içinde bulunduğu ağır koşullar Cebel-i Lübnan'a yakın köylerde kendini bir başka şekilde göstermekteydi. Yakın köylerin Müslüman ahalisi bir şekilde Lübnan'a ilhak olmanın yollarını aramaya başlamıştı. Savaş yıllarının ekonomik krizi Lübnan'da pek hissedilmemiştir. Cebelliler Lübnan Nizamnamesi'nin avantajlarını öğrenmişlerdi ve sonradan bu ayrıcalıklarını korumak istedikleri görülmüştü.³⁹ Öte yandan yanı başlarındaki Lübnan'ı gözleyen Suriyeliler için Lübnan büyük devletler arasında bir uzlaşmayı ifade ederken, Lübnan'ın dışı büyük devletler arasında bir çatışma alanını ifade ediyordu. Bu yargıyı destekleyen bir gözlemi bizzat Beyrut İngiliz konsolosu Eldridge yapmıştı. Eldridge, Fransız konsolosu ile birlikte şehri gezdikleri bir günün ertesinde halkın büyük bir mutluluk duyduğunu anlatıyordu. Kendisine göre bu son derece doğal, sıradan bir geziydi; oysa Beyrut'lular bu iki devletin konsoloslarının aralarının iyi olduğunu gördüklerinde kendilerini daha güvende hissetmişlerdi.⁴⁰

Tamamıyla Müslüman olan Kalmun kasabası sakinlerinin Lübnan'a ilhak olmak için verdikleri dilekçe Osmanlı Devleti'nden kaçışı çok açık bir şekilde göstermektedir. Eskiden Cebel-i Lübnan'a bağlı olan Kura kazasına bağlı olduklarını açıkladıktan sonra dilekçe şöyle devam etmektedir:

Bugün Lübnan'a ihsan edilen imtiyazlardan Kura da faydalanmaktadır, ama bizim köyümüz hariç tutulmuş ve bizim fikrimiz sorulmadan ve isteğimiz hilafına köyümüz Trablus'a bağlanmıştır. Nihayetinde şimdi Trablus'un baskıcı yönetimi altındayız. Halihazırda Lübnan Mutasarrıfına, yukarıda

dediğimiz üzere, eskiden olduğu gibi Cebel'e bağlı olan Kura'ya dahil edilmemiz için ricada bulunan bir dilekçe verdik. Şimdi ise bu dilekçeyi, bu durumda sığınacak bir yer olarak gördüğümüz size, şefkatinizi ve merhametinizi göstermeniz ve Kura'ya ilhak olmamız yönünde müdahale edip nüfuzunuzu kullanmanız için istirham ediyoruz; çünkü biz fukara bir cemaatiz ve bin bir türlü derdin altında ıstırap çekiyoruz. [28 imza]⁴¹

Müslüman Kalmun sakinlerinin dilekçesi tek örnek de değildi. Yine Trablus'un kuzey doğusunda hemen hepsi Müslüman olan ve 3000'in üzerinde nüfusa sahip büyük bir köy olan Kırış köyü de benzeri bir talepte bulunmuştu. İngiliz Konsolosu altında 56 imza olan bu dilekçeyi 'kesinlikle samimi ve spontane' olarak değerlendirmişti. Ona göre dilekçe Lübnanlıların nasıl bir refah içinde yaşadıklarını ve komşuları tarafından nasıl imrenildiğini gösteriyordu ve tabii tersini de. İngiliz Konsolos bu her iki köyün ahalisinin de Müslüman olduğunu ve normalde kesinlikle başında Hıristiyan bir valinin olduğu, Hıristiyan olmayan dinlerle kıyaslandığında bire on oranında Hıristiyan memurların istihdam edildiği bir yönetim altına girmek istemeyeceklerini belirtmektedir.

Bu ikinci örnek Kalmun örneğinden çok daha çarpıcıydı, çünkü Kırış köylüleri Cebel'e ilhakları gerçekleştiği takdirde vilayete ödedikleri verginin aynısını ödemeye hazır olduklarını beyan etmişlerdi. Konsolosa göre bu sırada köylülerin vilayete ödedikleri vergi, Lübnanlı köylülerin ödedikleri verginin üç katıydı ve Türkiye tarihinde bu olayın benzeri yoktu. Hıristiyan olan bir yönetim altındaki şanslı komşularının sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmak için daha fazlasını ödemeye razı olmaları, vergilerin toplanmasında maruz kaldıkları baskı ve adaletsizliğin boyutunu göstermekteydi.⁴² Osmanlı Devleti'nin belirli ve makul vergi politikasının, ilk dönemlerde komşu ülkelerin köylülerini cezbetmede ne kadar etkili olduğu hatırlanırsa bu gelinen noktada, söz konusu olaylarla ilgili olarak konsolosun 'Türkiye tarihinde benzeri yok' demesi daha anlaşılır olmaktadır.

c.Suriye'de Yerel İnsiyatif Oluşturma Çabaları

Savaş Arapların içinde bulunduğu koşulları daha da zorlaştırdı ve Osmanlı Devleti'nin geleceğine olan güveni sarstı. Suriyeli Araplar

Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğuna ve örgütlü bir hareketin inisiyatifi olmadığı taktirde yabancı bir ülkenin işgaline uğrayacaklarına kanaat getirdiler.

Savaşın sonlarına doğru Suriye'de Ahmed el Sulh adındaki Beyrutlu bir Müslümanın öncülüğünde kapsamlı ve gizli bir tartışma başladı. Sayda ve civarında toplantılar düzenleyerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve Suriye'nin geleceğini tartışan el Sulh, ardından bir grupla birlikte Şam'a giderek Emir Abdülkadir el Cezayirî ile görüştü. Burada 3 gün kalıp Suriye'nin kurtarılmasıyla ilgili görüş alışverişinde bulunduktan sonra Beyrut'a geri döndü. Beyrut'tan Suriye'nin her yerine Halep, Hama, Humus ve Laskiye'ye, Alevi kabilelerine, Dürzilere haber gönderilerek Beyrut'a temsilci göndermeleri istendi. Buraya gelen temsilciler 20 gün boyunca gizli toplantılar yaptılar. Bünyesinde yaklaşık 30 lideri bulunduran kongrede Suriye'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılması ve bağımsız bir devlet olması kararlaştırıldı. Suriye, bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'i kapsayacaktı. Devlet başkanı Abdülkadir el Cezayirî olacaktı. Kongre üyelerine göre Cezayirî'nin seçilmesi için pek çok sebep vardı: Abdülkadir soylu bir aileden gelmekteydi; Suriye'de büyük bir prestij sahibiydi ve daha önce güçlü bir Arap devleti kurmuş ve Fransızlara karşı savaşmış ulusal bir kahramandı. Bu kararın alınmasının ertesi günü el Sulh Cezayirî ile görüşmeye ve alınan kararı bildirmeye gitti. El Cezayirî üç koşul koyarak müstakbel devletin başkanlığını kabul etti: 1.Suriye ile Osmanlı Devleti arasındaki dinsel bağ korunacak, Osmanlı halifesi halife olarak tanınacaktı 2. Kendisinin devlet başkanlığı için bütün Suriyelilerin oyunu istiyordu. 3. Kongre üyelerinin ne tür bir bağımsızlık için çabaladıklarını tarif etmelerini istiyordu.⁴³

Kongre üyeleri Cezayirî'nin koşullarını kabul ettiler, ama prensipte bağımsızlığa karşı olmadıklarını belirtmekle birlikte istedikleri bağımsızlığın tarifini Osmanlı-Rus Savaşının sonucuna bağlamaya karar verdiler. Böylece Berlin Kongresini büyük bir dikkatle izlemeye koyuldular. Eğer büyük bir devlet Suriye'ye göz koyacak olursa tam bağımsızlık isteyeceklerdi; eğer böyle bir tehlike ortaya çıkmazsa Mısır ya da bazı Balkan ülkelerinde olana benzer şekilde özerklik istemekle yetineceklerdi. Bunun zeminini hazırlamak üzere Cezayirî'nin Suriye'nin çeşitli bölgelerini dolaşması ve destek aramak üzere Avrupa'ya bir delegasyonun gönderilmesi kararlaştırıldı.⁴⁴

Osmanlı-Rus Savaşı'nın kısa bir süre sonrasında, 1880'de, İstanbul'da geçen gizli bir görüşmede savaşın sonlarına doğru, yine, Abdülkadir'in liderliğindeki bir hareketten söz edildiği görülmektedir. Abdülkadir'in yeğeni Hüsni Bey bir İngiliz yetkiliyi (Sir Sandison) amcası konusunda uyarmak üzere görüşmeye çağırmişti. Hüsni Bey'e göre Abdülkadir, savaşın sonlarına doğru Suriye'yi bir ihtilale götürecektir bir plan hazırlamıştı. Bu plan Fransız çıkarlarıyla uyum içindeydi ve Fransız hükümeti tarafından destekleneceğine dair bir güvence de alınmıştı. Hatta Emir'e Fransız savaş gemilerinin kendisiyle işbirliği yapacağı sözü verilmişti. Bunun üzerine Abdülkadir son derece örgütlü bir isyan için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Planın uygulanmasında Akka'daki Cezayirli Araplar (tahminen 4.000 kişilik bir koloni) kullanılacaktı. Ancak Kıbrıs'ın beklenmedik bir şekilde İngiltere'ye bırakılması, söz konusu planı suya düşürmüştü. Sir Sandison bu görüşmeyi şöyle yorumlamıştı:

Bu söylenenler böylesi bir enerji ve karaktere sahip Emir gibi birinin niye hâlâ Suriye'de oturduğunu; ihtilalci hareketler söz konusu olduğunda işbirliği yapmaya her an hazır olan Maruni nüfus da hesaba katıldığında, kendisine körlemesine sadakat duyan geniş kolonisinin, Sultan'ın Suriye'deki otoritesi ve Mısır'ın gelecekteki güvenliği için (Mısır'ın güvenliği de Suriye'nin istikrarına bağlıdır) ciddi bir tehlike olmaya devam ettiğini gösterir gibidir.⁴⁵

İngiliz Büyükelçisi Layard, Sir Sandison'un söz konusu memorandumunu Londra'ya aktarırken, Hüsni Bey'in söylediklerinin ne kadar güvenilir olduğunu bilemeyeceğini, ama şimdiye kadar alınmış olan bilgilerin bu söylenenleri belirli bir ölçüde doğruladığı bilgisini vermiştir.⁴⁶

Bu tehlikeyi Osmanlı Devleti de fark etmiştir. Kongrenin yaptığı planlar Osmanlı Devleti'nce öğrenildi; kongre üyelerinin kimisi belirli yerlerde ikamete zorlandı, kimisi ülke dışına çıkartıldı, Abdülkadir el Cezayirî ile Ahmed el Sulh'un görüşmesi yasaklandı. Osmanlı Devleti'nin kongre üyelerine karşı aldığı tedbirlerden başka, İmparatorluğun Berlin Kongresinden parçalanmadan çıkması da planın uygulanma şansını ortadan kaldırmıştı.⁴⁷ Ama böylece ilk defa ayrılıkçı bir Arap hareketi örgütlenmişti.

Sonuç

Osmanlı-Rus Savaşının seyri ve buna karşı İngiltere'nin hangi istikamette olacağı meçhul olan bir adım atacağı beklentisi Suriye'de halkın kendi geleceği üzerine düşünmesi ve kendi kaderini çizmek üzere harekete geçmesi sonucunu doğurmuştu. İngiltere'nin atabileceği muhtemel bir adım olarak Kıbrıs'ın alınması ihtimallerden sadece biriydi ve belki de Disraeli hükümeti bütün hesaplarını daha doğru yapmış olsaydı en güçlü ihtimal değildi. Kıbrıs'ın alınması sonradan pek çok kişi ve basın tarafından bir fiyasko olarak görülmüş bu konuda sert tartışmalar yaşanmıştır.

İngiliz basınında sonradan çıkan haberlere bakılırsa önceden etraflı bir inceleme yapılmış olsaydı Kıbrıs'ın emperyal amaçlar açısından uygun bir seçenek olmadığı görülecekti. Kıbrıs'a çıkarılan 10.000 kişilik birlik kısa bir süre sonra sıcaktan ve hava koşullarından kötü etkilenmiş, bir rapora göre %25'i ateşli hastalıklara yakalanmış, adanın sağlıksız bir yer olduğuna dair haberler gazetelerde yer almaya başlamıştı. Kıbrıs'ın bir donanma üssü olma bakımından potansiyeline bakıldığında durum daha iyi değildi. Kıbrıs'ta uygun bir liman bulunamıyordu. Sonradan Mağusa'nın liman yapımına uygun olduğuna karar verilse de bu ancak çok yüksek maliyetlerle gerçekleştirilebilirdi ve sağlıklı olması için bataklıkların kurutulmasını ve etrafına ağaç dikilmesini de gerektiriyordu. Bu fiyasko *Punch*'ta çıkan çeşitli karikatürlerle sergilenirken Ekim 1878'de Donanma Birinci Lordu W.H. Smith ile Savaş Bakanı Stanley durumu netleştirmek üzere adaya gönderildi. Bu gezi Kıbrıs'n askeri birlikler için bir üs olarak kullanılmasına ilgili planları ciddi bir şekilde değiştirdi. Smith ve Stanley birliklerin hemen adadan ayrılmasını önerdiler. Sonuçta Ağustos 1879'a gelindiğinde Kıbrıs'taki İngiliz askerlerinin sayısı artık 400 civarına inmişti. Mağusa'nın uygun bir liman olarak inşası için ise aceleye gerek olmadığı, Rus tehlikesi ortaya çıktığında harekete geçilebileceği kararlaştırıldı. Gerçekte Mağusa limanının yapımına ancak çeyrek yüzyıl sonra başlandı.⁴⁸

Bu elbette Suriye'nin işgal edilmesinin İngiltere açısından Kıbrıs'a kıyasla daha makul bir seçenek olabileceği anlamına gelmemektedir. Ancak İngiltere'nin Kıbrıs konusunda yanlış adım attığı doğru ise bu adımı Suriye'yi işgal etme şeklinde atmasının da muhtemel olduğu düşünülebilir. Herhalükarda İngiltere Suriye'yi işgal etmese de Bismarck'ın önerdiği tarzda bir pazarlıkla Suriye'nin bir başka güç tarafından işgal edilmesi ihtimali de bulunmaktaydı. Bu olasılıklar

Arapların Arap siyasi uyanışının ilk örneği sayılabilecek ayrılıkçı bir hareket geliştirmesine sebep olmuştur.

Suriye halkının yukarıda sözünü ettiğimiz perişan durumu ve memnuniyetsizliği göz önünde bulundurulduğunda hareketi motive eden tek faktörün işgal korkusu olmadığı düşünülebilir. Nitekim bu tarihten sonra Araplar arasında Türk-karşıtı duyguların gizli toplantıların sınırını aşıp açıkça ifade edileceği görülecektir⁴⁹. Ama özellikle Müslüman Araplar açısından en önemli faktör muhtemelen buydu ve dolayısıyla Arapların en büyük korkusu Berlin Kongresiyle birlikte ortadan kalkmış olduğundan katılımcıları açısından hareketin zaruriyeti de bir ölçüde de olsa azalmıştı.

Dipnotlar

¹ Rusya Avrupa'dan elbette böylesi bir vekalet almış değildi. Ancak yine de Rusya'nın Avrupa nezdinde az çok meşru bir zemine sahip olduğu söylenebilir. Çar, Balkan Hıristiyanlarını ve özellikle Bulgarları kurtarmak üzere harekete geçmişti ve bu konuda Avrupa'daki kamuoyu Osmanlı'nın son derece aleyhineydi. G.D. Clayton, *Britain and The Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli* (London, 1971), 138-9.

² Bu konuda farklı bir bakış açısı için bkz. Keith M. Wilson, "Constantinople or Cairo: Lord Salisbury and the Partition of Ottoman Empire", Keith M. Wilson (ed.) *Imperialism and Nationalism in the Middle East* (1983). Aktaran P.J. Cain and A.G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion: 1688-1914* (New York, 1993), 404 ve dn 30. Cain ve Hopkins Wilson'a dayanarak İngiltere'nin "Kahire için İstanbul'u yüzüstü bırakmak" olarak özetlenebilecek bu politika değişikliğinin gerçeği ifade etmediğini, bunun yerine Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün 1914'e kadar savunulduğunu, politika değişikliği olarak görülen şeyin aslında halihazırdaki stratejinin ikinci bir stratejiyle desteklenmesi olduğunu iddia etmektedirler. ibid.

³ Aşağıda kullanılacak olan Suriye terimi günümüzün Suriye Devleti'nden daha geniş bir alanı kapsamaktadır ve 20. yy'da Arap milliyetçilerinin yaygınlaştırdığı bir terim olan "Coğrafi Suriye" ya da "Büyük Suriye (*Greater Syria*)" adıyla bilinen bölgeyle aşağı yukarı kesişmektedir. Antik çağda yalnızca 'Suriye' olarak adlandırılan bu bölge Akdeniz'in en doğudaki kıyılarından Arap çölüne, İskenderun'dan San'a'ya kadar uzanan bölgeyi

ifade etmek üzere kullanılıyordu; dolayısıyla bugünkü Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan'ı kapsamaktaydı. Bkz. KCB, "Syria", *Encyclopaedia Britannica*, Cilt 21, (Londra, 1957), 715. Osmanlı idaresinde Suriye Vilayeti bazen sınırları genişletilmiş ya da daraltılmış olsa da söz konusu dönemde Şam, Kudüs-ü Şerif, Beyrut, Trablusşam, Akka, Hama, Havran ve Belka livalarından oluşan geniş bir alanı ifade etmekteydi. *Suriye Vilayet Salnamesi*, 1. defa, (hicrî 1285 [1868]), 29.

- ⁴ Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev: Emrah Akbaş (İstanbul, 2003), 60.
- ⁵ Harold Temperley, "Further Evidence on Disraeli and Cyprus," *The English Historical Review* 46 (July 1931): 457.
- ⁶ Clayton, *Britain and The Eastern Question.*, 139-40.
- ⁷ Sneh Mahajan, *British Foreign Policy, 1874-1914: The Role of India* (Florence, KY, USA, 2002), 14.
- ⁸ Mahajan, *British Foreign Policy*, 13.
- ⁹ Ibid.
- ¹⁰ İsmail sonradan (1875) devasa bir mali külfet getiren emperyal düşleri nedeniyle Süveyş Kanalındaki hisselerini İngiltere'ye satmak durumunda kaldı. Bkz. Efraim Karsh and Inari Karsh, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East: 1789-1923* (Massachusetts, 1999), 48-9.
- ¹¹ Karsh and Karsh, *Empires of the Sand*, 44-5.
- ¹² Ibid., 45-7.
- ¹³ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih: (1789-1994)*, 4.Bs. (İstanbul, 1995), 348.
- ¹⁴ Mahajan, *British Foreign Policy*, 13.
- ¹⁵ Rıfat Uçarol, *1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement: Handover of the Island to England* (Lefkoşa, 2000), 40.
- ¹⁶ Edouard Dirault, *Şark Meselesi: Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Çev. Mehmet Nafiz (Bab-ı Ali, 1329), 308.
- ¹⁷ John Ferris, "Intelligence and Diplomatic Signalling during Crises: The British Experiences of 1877-78, 1922 and 1938", *Intelligence and National Security*, 21 (5) (Ekim 2006): 677.
- ¹⁸ Ibid.
- ¹⁹ Norman Rich, *Great Power Diplomacy: 1814-1914* (New York, 1992), 222.
- ²⁰ M. Smith Anderson, *Doğu Sorunu: 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir Deneme*, çev. İdil Eser (İstanbul, 2001), 210-12.
- ²¹ Temperley, "Further Evidence": 457-8.
- ²² Temperley, "Further Evidence": 459.

- ²³ Anderson, *Doğu Sorunu*, 223.
- ²⁴ Temperley, “Further Evidence”: 458-9. Üs seçenekleri arasından Kıbrıs’ın seçilmesi çoğunlukla Disraeli’nin inisiyatifi olarak bilirse de Lord Salisbury ile Albay Home yönetimindeki Savaş Bakanlığı İstihbarat Servisi’nin de bu kararda etkili olduğu ve belki de fikrin önce bu ikiliden çıktığı eklenmelidir. Dwight E. Lee, “A Memorandum Concerning Cyprus, 1878”, *The Journal of Modern History* 3 (June 1931): 235. Lee bu konuda deliller getirdiğini söylediği şu esere atıfta bulunmaktadır: Lady Gwendolen Cecil, *Life of Marquis of Salisbury*, cilt II (London, 1922), 214-15, 265-70, 277.
- ²⁵ Temperley, “Further Evidence”: 459.
- ²⁶ Anderson, *Doğu Sorunu*, 203-04.
- ²⁷ Harold Temperley, “Disraeli and Cyprus”, *The English Historical Review*, 46 (182) (Apr., 1931): 276; İskenderun ayrıca bazı coğrafi sebeplerden dolayı da makul bulunmamıştı. Bkz. Anderson, *Doğu Sorunu*, 223.
- ²⁸ Eldridge’ten Derby’ye, 26 Mart 1878, Beyrut, *FO 78/2847* No 24.
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Eldridge’ten Derby’ye, 10 Nisan, Beyrut, 1878 *FO 78/2847*, No 33
- ³¹ Eldridge’ten Layard’a, 11, 18 ve 22 Temmuz 1878, Beyrut, *FO 78/2848*, No: 55, 57 ve 73.
- ³² Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform: 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, Cilt I (İstanbul, 1997), 45; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, 8 bs. (Ankara, 2000), 158.
- ³³ Eldridge’ten Elliot’a, 9 Temmuz 1876, Aleih, *FO 195/1113*, No 38.
- ³⁴ Eldridge’ten Elliot’a, 3 Eylül 1876, Aleih, *FO 195/1113*, No 47. Roderic Davison “Üç Padişahlı Yıl” başlığı altında bu ani değişimleri ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bkz. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*, 88-140.
- ³⁵ Skene’den Elliot’a, 13 Temmuz 1876, Halep, *FO 195/1113*, No 20.
- ³⁶ Eldridge’ten Elliot’a, 23 Temmuz 1876, Aleih, *FO 195/1113*, No 23.
- ³⁷ Eldridge’ten Layard’a, 19 Ocak, 3 ve 4 Şubat 1878, Beyrut, *FO 78/2847*, No 9, 12 ve 13.
- ³⁸ Eldridge’ten Layard’a, 5 Ocak 1878, Beyrut, *FO 78/2847*, No 2.
- ³⁹ Eldridge’ten Layard’a, 16 Mart 1878, Beyrut, *FO 78/2847*, No 25.
- ⁴⁰ Eldridge’ten Elliot’a, 10 Temmuz 1878, Beyrut, *FO 195/1113*, No 39.
- ⁴¹ Eldridge’ten Layard’a, 10 Temmuz 1878, Aleih, *FO 78/2848*, No 65.
- ⁴² Eldridge’ten Layard’a, 22 Temmuz 1879 (Dilekçenin altında 56 imza var), Aleih, *FO 195/1264*.

- ⁴³ Zeine, *Türk-Arap*, 60-61; Elizer Tauber, *The Emergence of The Arab Movements* (London, 1993), 10-12.
- ⁴⁴ Zeine, *Türk-Arap*, 60-61; Tauber, *Emergence of The Arab Movements*, 10-12.
- ⁴⁵ Sandison'un Memorandumu, 22 Şubat 1880, Pera, FO 424/106, No 92 içinde ek olarak.
- ⁴⁶ Layard'tan Salisbury'ye, 24 Şubat 1880, FO 424/106, No 92.
- ⁴⁷ Zeine, *Türk-Arap*, 60-61; Tauber, *Emergence of The Arab Movements*, 10-12.
- ⁴⁸ Andrekos Varnava, "Punch and the British occupation of Cyprus in 1878", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 29 (2) (2005): 180.
- ⁴⁹ Örneğin bkz. Dickson'dan Goschen'e, 3 Temmuz 1880 içinde *Memorandum on certain Revolutionary Placards that have lately appeared in Beyrout*, Beyrut, FO 78/3130, No 47 ve Plowden'dan Granville'e, 20 Mayıs 1881, Bağdat, FO 195/1370, No. 21.